
Сучасне музикознавство про Вербицького та його добу

Олександр Зелінський

**СЛАВЕНЬ УКРАЇНИ «ЩЕ НЕ ВМЕРЛА» –
ВЕРШИНА ПАТРІОТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ВЕРБИЦЬКОГО**

*Вербицький для нас є не тільки музикою,
але також символом нашого національного
відродження в Галичині.*

Людкевич

В статті аналізується український Державний Гимн «Ще не вмерла» на тлі інших творів Михайла Вербицького, що мають виразний патріотичний характер («Мир Русинам», «Хто за нами», «Наша пісня», «Не чужого ми бажаєм», «Згадка», «Заповіт»). Дослідження проводиться в хронологічному аспекті й ув'язується з суспільно-політичними процесами, що впливали на світоглядні позиції Вербицького. Підкреслюється невідповідність звернення композитора до тексту Чубинського, який можна вважати тогочасним маніфестом боротьби українського народу за свободу і незалежність.

Висока оцінка творчості Михайла Вербицького дана визначним українським композитором Станіславом Людкевичем, що ми її винесли у епіграф цієї статті, прозвучала у 1920 р., коли Галичина ще не була об'єднана з Великою Україною в єдиний державний організм. В наш соборний час дію цієї оцінки сміливо можна скерувати на всеукраїнський масштаб. Доказом цього є активна участь гимну «Ще не вмерла», автором музики якого є Вербицький, у всіх найгостріших моментах боротьби українців за утвердження своєї ідентичності, соборності та державної незалежності ось вже протягом понад півтора сторіччя.

Михайло Вербицький створив свою патріотичну пісню до слів Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна» в період другого галицько-українського відродження, коли його світогляд збагатився новими ідеями, а творчий потенціал набував нових обертів. Але це не була єдина патріотична пісня, що її написав композитор. У Вербицького є ще декілька творів гострого громадянсько-патріотичного звучання. Ці твори пронизують усю творчість композитора, відображуючи різні етапи формування його політичної орієнтації та світосприймання.

1848-й рік. Михайлові Вербицькому 33 роки. Він працює канцеляристом Перемиської єпископської канцелярії. Позаду – нелегке дитинство, обтяжене передчасною втратою батька; спів у хорі дяківської школи; навчання в перемиській гімназії, а пізніше – у Львівській духовній семінарії, яку через складні життєві обставини на той час ще не вдалося остаточно закінчити. Але Вербицький з його оптимістичним і цілеспрямованим характером не піддається викликам долі. Більше того – перебуває у центрі культурного життя міста, пише музику до театральних вистав, виступає в них як актор, стежить за розвитком політичних подій в краї.

вета - ло. Во ро женьки роз - лу - мись.
 вета - ло Во ро женьки роз - лу - мись.
 сонце встало, Во ро женьки роз - лу - мись.
 Що не вмерла Україна і ма ва ти во - лоді. Ще наші браття ти год ут, у.
 браття не вмерла земля змируть на - ши во ро ги. Що ро са - на сонце зга - на му тиль.
 браття не вмерла земля змируть на - ши во ро ги. Що ро са - на сонце зга - на му тиль.

Ще не вмерла Україна, автограф М. Вербицького (Збірник 4-голосих пісень для чоловічого хору (ЛНБ, арх. Бажанського, 109 муз. рукоп., арк. 9).

Вибух революції («Весна Народів») і як наслідок – створення Головної Руської Ради, проведення «Собору руських учених», а пізніше – організація Народної гвардії та Руських гірських стрільців сколихнули галицьке суспільство. З’являються нові діячі. Один з них – молодий поет Іван Гушалевич. Його три вірші озвучуються музикою і незабаром стають найпопулярнішими патріотичними піснями. Одна з них, названа за початковими словами «Мир вам, браття» з музикою Любовича (або Леонтовича) стає фактичним гімном галицьких русинів-українців. У такому вигляді ця пісня-гімн утвердилася в побуті, будучи на якийсь час неодмінним атрибутом національно-скерованих культурницьких заходів у Галичині.

Не відомо, чи знав М. Вербицький популярну на той час мелодію «Мир вам, браття», але факт залишається фактом – він написав на цей же текст Гушалевича свій власний хорівий твір під автентичною назвою «Мир Русинам». Написання цього твору стало вершиною вияву патріотичного піднесення композитора доби Першого національного відродження в Галичині. Змістом вірша Гушалевича, що ліг в основу твору, є вияв радості з нагоди зникнення перешкод до розвою народу, а також заклик до миру, єдності і злагодженості у поході до спільної мети:

Разом руки си подаймо
І, як браття, ся любім,
Одні другим помагаймо,
К спільній меті поспішим!

Поетичні образи І. Гушалевича М. Вербицький втілює в жанрових шатах філігранного, блискучого полонезу, а чотири строфи чотиристопного хорею вірша знайшли своє віддзеркалення в простій двочастинній репризній формі. Хоровий виклад, а що головніше – мелодика твору – виразові та легкі до запам'ятовування і виконання.

Та незважаючи на свої позитивні якості, історію цього твору можна назвати трагічною. Він не відіграв будь-якої помітної ролі в культурному житті краю. Можна припустити, що його майже не виконували, або виконували обмаль. Щодо дослідників, то вони твір М. Вербицького «Мир Русинам» зовсім оминули. В джерельній літературі немає жодної згадки про цей хоровий твір М. Вербицького і аж до кінця ХХ (!) століття він не фігурував в нотографіях композитора, хоч був збережений його автограф. Натомість у всіх писаннях про творчість М. Вербицького зазначалося, що він гармонізував пісню Любовича (Леонтовича), чого він, очевидно, ніколи не робив¹.

На все це були свої причини. Головна з них та, що твір в часі відстав від пісні Любовича (Леонтовича), яка створювалася по гарячих слідах написання тексту. Крім того, ця пісня відразу була виконана у Львові на засіданні Головної Руської Ради – найавторитетнішої української трибуни тогочасної Галичини. За деякими джерелами вона навіть була офіційно визнана Головною Руською Радою гимном русинів-українців.

Додатковою причиною неприсутності пісні Вербицького в суспільному житті краю є те, що текст Гушалевича лише короткий час виконував прогресивну об'єднавчу роль в суспільстві і незабаром, внаслідок своєї політичної невизначеності, перетворився у символ реакційної частини галицького суспільства, за що зазнав пізніше гострої критики Івана Франка. Та як би не склалася доля пісні Вербицького «Мир Русинам», вона засвідчує, що вже в першому періоді своєї творчості композитор виявляв інтерес до ідей і тем, скерованих на культурний і політичний розвиток рідного народу.

Патріотичну тему періоду творчості «русинського» відродження М. Вербицький продовжив в іншому хоровому творі – «Хто за нами, Бог за ним!», написаного на слова того ж Івана Гушалевича. За змістом цей вірш, на відміну від «Миру Русинам», не закличного, а стверджувального характеру; якщо перший закликав русинів до єдності і миру, то цей стверджує невмирущість і прийдешню перемогу Русинів у боротьбі за волю. В цьому допоможе Бог, про що говориться вже у першій строфі: «Ми на Бога положились, силою його скріпились». Інші строфи ідею невмирущості нації висловлюють гаслами: «Не загинем нині ми – правовірні

¹ Одне з небагатьох виконань цього твору відбулося 1999 р. на засіданні Музикознавчої комісії НТШ у Львові студентами ЛНМА ім. М. Лисенка як ілюстрація до нашої доповіді «Перший галицько-український гимн та «невідомий» твір М. Вербицького.

Русини», «Всякий ворог у нас бил, а таки нас не згубил», «Перебили ми біду – перебудем не одну», «Но помимо всіх терпіній бодро ми жієм донині». В останній, шостій строфі висловлюється впевненість у тому, що спаде з народу терновий вінець неволі «і над нашої головою світ заблісне нам звіздою». «Хто за нами» – розгорнений хорівий твір наскрізної форми. Кожна строфа поетичного тексту знайшла тут свій завершений музичний вираз згідно певної жанрової основи – героїчний марш, лірична пісня, полонез, пісня-танець. Таке жанрове різноманіття скріплює симетричний тональний план твору (C–G–D–G–C) а також тематичне та експресивне обрамлення.

Творче життя цього твору було щасливішим, ніж пісні «Мир Русинам». Цьому він завдячував саме музиці М. Вербицького, а не тексту Гушалевича, про що, зокрема, писав Іван Франко. Час і дата написання твору невідома. Зберігся автограф цього твору як заключний хор співогри. Але не відомо, чи твір написано спеціально для цієї співогри, чи використано тут вже як готовий матеріал. Крім того документально підтверджено виконання хору на концерті в грудні 1868 р.² Незважаючи на те, що твір М. Вербицького «Хто за нами, Бог за ним» виявив свою живучість і вписався в музичне життя Галичини XIX ст., він уособлює собою перший період творчості Вербицького, що відбувалася під прапором відродження Галицької України на основі Руси. Але життя йшло вперед.

Початок 60-х років відзначився в культурному житті Галичини посиленням відчуття національної соборницької свідомості. Вона пробудилилась під впливом творчості Тараса Шевченка, поживаленням громадського життя наддніпрянців (організація «Громад», вихід в світ часопису «Основа», видання творів красномовного письменства і збірок народних пісень) та посиленням особистих контактів культурних діячів «російської» та «австрійської» Україн.

Вже від початку 60-х років в Галичині були започатковані поминальні Служби Божі за Т. Шевченком, 1862 року починає видаватися журнал «Вечерниці», тоді ж організовуються молодіжні просвітницькі організації «Громади», 1863 року з'являється журнал «Мета», ведеться активна підготовка до створення професійного театру, який, зрештою, під назвою «Руська бесіда» розпочинає свої вистави у 1864 р.

В цей час Михайло Вербицький – двічі вдовець, з двома синами на утриманні, волік нужденне існування пароха в невеликому селі Млини на Надсянні. Та отець-композитор, як і колись, не губить оптимізму. Він приймає нові віяння у громадському житті і, більше того, на його основі активізує свою композиторську діяльність. Його увагу привертає творчість молодого поета Володимира Шашкевича, сина Маркіяна, народовця, соборника за переконаннями, редактора часопису «Вечерниці», автора поетичної збірки «Зілля» (1862) Загалом на слова цього поета Вербицький написав 12 хорівих творів. Серед них знаходимо і хорівий твір «Нинішня пісня».

Вірш В. Шашкевича, що ліг в основу твору М. Вербицького, малює руїни княжого замку у Львові як ознаку занепаду колись могутньої держави. На цих руїнах сидить кобзар. Вигляд руїн надихає кобзаря на спів, яким він намагається розбу-

² Слово (1868/89 – 9 (21) лист.).

дити віру русинів (українців) у своє державне відродження. Устами кобзаря В. Шашкевич, звертаючись до княжого Львова, задає йому низку риторичних запитань: «чи в тебе народу не стало?», «не стало сили?», «чи руські діти вже в могили?», «чи в землі руській для руської груди нема пристані?», «чи пісні руської ніхто не заводять?», «чи руська мати русинів не родить?», «чи руські серця в крицю змінилися? ...ледом груди навіки вкрилися?». Останнє питання узагальнює, що вносить у вірш позитив: чи зможе Львів з кременя, що знаходиться на грузах міста викресати вогонь свободи?

Цікаво, що зміст цієї частини пісні перегукується з пізніше написаним вступом до поеми «Мойсей» І. Франка, де до України, скеровуються подібного змісту питання. Відміна в тому, що Франко більш впевнено і переконливіше передбачає майбутнє України, що «огнистим видом» засяє «у народів вільних колі» і глянє «як хазяїн домовитий по своїй хаті і по своїм полі». Тут треба врахувати, що Франко писав свою поему 1905 р. а Шашкевич свій вірш сорок років перед тим, тому його вірш звучав у той час досить сміливо і навіть революційно.

Вибір цього вірша для створення музичного твору Вербицьким безумовно свідчив, про його громадянську сміливість і патріотичне налаштування. Композитор прочитав поезію вільно і невимушено згідно сюжету Шашкевича. Як у Шашкевича, так і у нього твір складається з двох частин. Перша озвучує початкові три строфи вірша (опис руїн замку) друга – наступні чотири строфи (пісня кобзаря; чотиристовпний ямб першої частини композитор відтворює розміром 6/8, що підсилює можливість, разом з затриманням на вибраних наголошених складах, створити розповідний баладний характер складової наскрізної побудови. Тридольний ритм зберігається і в другій частині твору – на цей раз це 3/4. Темп пришвидщується, але тенденція до вибудовування квадратності залишається і тут, хоч розмір вірша змінюється на одинадцятискладовик. Пісня кобзаря здобуває куплетну форму з двочастинною формою куплету, а весь твір набуває рис складної двочастинності.

В низку творів М. Вербицького патріотичної тематики органічно вплітається вокальний дует на слова того ж В. Шашкевича « Не чужого ми бажаєм». Поетичний текст цього вірша підводить композитора до перетинання галицького світоглядного кордону і виходу на терени з соборницьким горизонтом. Це підтверджує сюжет вірша, написаний в стилі балад українських романтиків. Його герой – «козаченько», що обирає собі шлях не «в Туреччину Християн визволяти», а до могил «батьків наших», в яких просить благословення на боротьбу за своє «право», бо:

Не чужого ми бажаєм,
А свого то права.
Де полягла, там воскресне
Наша руська слава.

Вісім коломийкових строф вірша відображені М. Вербицьким у вільного розвитку куплетно-варіантній формі. Структурно кожний куплет оформлений у восьми-такт. Головна вокальна мелодія, що у партії тенора, переважно починається затактовим секстовим стрибком на третій ступень, або ж безпосередньо третім ступенем. В процесі розвитку мелодія в куплетах піддається істотним змінам, і тільки

три рази закінчуються в основній тональності. Зате чотири рази закінчення припадає на тональність доміанти і один раз на тональність паралелі. Ці та інші зміни виводять твір на рівень наскрізного розвитку, дарма що з виразним монотематизмом.

Михайло Вербицький не фіксував хронологічно появу своїх творів. Якщо ж за основу взяти ідейно-патріотичну насиченість, то найбільш логічним після появи дуету «Не чужого ми бажаєм» слід вважати реалізацію найголовнішого життєвого призначення М. Вербицького – створення пісні «Ще не вмерла Україна», якій судилося стати національним, а згодом і державним Славнем України.

Про докладніший час появи цього твору Вербицького можемо судити зі збірки хорових творів, що написана рукою Омеляна Менцинського³. Під № 24 в неї вписано наш майбутній гімн авторства М. Вербицького. Загалом збірка містить 30 творів для чоловічого хору. Під останнім номером рукою переписувача поруч з його прізвищем стоїть дата завершення перепису – 26/14 червня 1863 року. Це наводить на думку, що музичну частину нашого гімну створено не пізніше першої половини 1863 року (словесний текст написано приблизно рік перед тим). Таким чином мусить відпасти версія за якою текст Чубинського (як тоді вважалося Т. Шевченка) потрапив до рук Вербицького після його появи у журналі «Мета»⁴.

Про виразову сутність первісної редакції композиції М. Вербицького можна судити з двох автографів, що збереглися до нашого часу – хорового і сольного у супроводі гітари⁵. Перше, що кидається у вічі при ознайомленні з автографами – це те, що М. Вербицький прочитав і відтворив вірш П. Чубинського в іншій формі, а також в іншому емоційному ключі, ніж він виконується і сприймається в наш час. На цьому значною мірою відбився формат тексту, який озвучував композитор. Повністю текст пісні Вербицький вписав у гітарну редакцію. Ось він:

Ще не вмерла Україна!

Ще не вмерла Україна⁶
И слава и воля!
Ще нам братя молодцьѣ
Усмѣхнеть ся доля!
Згинуть наши вороги
Якъ роса на сонци,
Запануемъ братя й мы
У свой стороньцѣ.

³ ЛНБ, відділ рукописів, Менц. 24/п.3.

⁴ Друк четвертого номеру «Мети» за 1863 р. розсилався передплатникам 15 січня 1864 року (за умовою передплати надрукованою в часопису).

⁵ ЛНБ, відділ мистецтв, Баж.109, рукоп.; ЛНБ, відділ рукописів, Якуб. 10/1.

⁶ Найдавніші записи тексту П. Чубинського засвідчують перший рядок як «Ще не вмерла України». В переважній більшості інших старих рукописах і друках назва країни зазначена в називному відмінку. В автографах М. Вербицького це останнє поєднується з варіантом «Україна». На нашу думку композитор в такий спосіб уніфікував кількість складів (13) у рядках заспіву.

Душу тѣло ми положимь
За свою свободу
И покажемь що мы братя
Козацького роду.
Гей гей братя миле
Нумо братыся за дѣло
Гей гей пора встати
Пора волю добувати.

2. Наливайко Залізник
И Тарасъ Трясило
Кличуть насъ изъ за могиль
На святоє дѣло.
Изгадаймо славному смертъ
Лицарства Козацтва
Щоб невтратить марне намъ
Своего юнацтва.
Душу тѣло и пр.

3. Ой Богдане Богдане
Славний нашъ гетмане
На що отдав Украйну
Москалямъ поганымъ
Щобъ вернути її честь
Ляжемъ головами
Назовемся Украйны
Вѣрними сынами.
Душу тѣло и пр.

4. Наши братя Славяне
Вже за зброю взялись
Не дожде ни хто щобъ мы
Позаду zostались
Поеднаймось разомъ всѣ
Братчики Славяне
Нехай гинуть вороги
Хай воля настане.
Душу тѣло и пр.

В цьому рукопису запис тексту відповідає закономірностям пісенного жанру – ділиться на куплети, кожний з яких має заспів і приспів. Таких куплетів є чотири, а в кожний куплет теоретично входять дві строфи неповного коломийкового вірша (13+6). На письмі ж текст коломийкових строф поділено згідно внутрішньої рядкової цезури на чотири рядки, що є широко вживаним способом запису поезій з таким розміром.

Цікаво, що в журналі «Мета»⁷ першодрук тексту Чубинського має такий же вигляд. Це не випадково, адже Чубинський писав текст під вже готову мелодію сербської пісні. Отже, в редакції журналу напевно знали, що вони друкують не просто текст вірша, а слова вже побутуючої пісні. Мабуть аналогічним записом вірша користувався і Вербицький при його омузичненні. Правда, в його рукопису використано етимологічний правопис, а в журнальному виданні «кулішівку» – новий правопис, оснований на фонетичних закономірностях мови.

Не відомо в якому з цих двох варіантах одержав текст композитор, але можна припустити, що етимологічний правопис для галицького священика-композитора був звичнішим і ближчим, ніж новий фонетичний. М. Вербицький вже на вторинному рівні, згідно готової пісенної форми, прочитав цей текст. Отже закономірно, що куплет його пісні має складну двочастинну форму: проста двочастинна – заспів і така ж – приспів (сучасна версія не може мати такий приспів через пізніше скорочення тексту). Та невідповідність первинної і теперішньої форм твору – це не єдине, що відрізняє сучасне і первинне звучання гимну. Істотна різниця відчувається і на рівні жанрово-емоційного його виразу.

В історичному аспекті таку різницю, значною мірою, можна визначити порівнянням сучасної інтерпретації з авторськими позначками в тексті. В двох автографах Вербицького є тільки одна позначка: в гітарному варіанті на початку твору характер виконання регулюється терміном «Cantabile». Це означає що твір виконувався співучо, ніжно, у повільному темпі, з обмеженою гучністю. Але який саме музичний тематизм виконувався *cantabile*? Які його риси? Безумовно, найістотнішими для нас є ті, що єднають твір з українською пісенністю. Тут і спільні мелодичні каданси, і подібне близьке співіснування мажору і паралельного мінору, зокрема цікавий перехід з мінору в мажор з мелодичним ходом III–IV–V, і одноплановість контрастного введення другої частини. Подібні вирази музичного мислення знаходимо і в професійній українській музиці того часу – «Запорожці за Дунаєм» Гулака-Артемовського, думках, шумках та польках Завадського, перших творах М. Лисенка.

В той же час варто зауважити, що тематизм пісні далекий від одноплановості. В ньому, навіть при суцільному повільному виконанні, можна зауважити виявлення трьох основних музичних жанрів побутової музики: пісні (заспів), маршу (приспів – перша частина) і танцю (приспів – друга частина). Якщо ж виконавці зроблять більший або менший наголос на цих жанрових модифікаціях, то загальну звукову схему твору можна уявити як динамічне і темпове наростання від його початку до останніх тактів. Спробуємо реставрувати можливу інтерпретацію усього твору в першопрочитанні за таким планом. Отже твір мусив починатися в повільному темпі, «співучо», з вагомим розспівом викладених в ньому сентенцій. Спокійна, розважлива розповідь про долю батьківщини могла набути дещо ритмізованого характеру на початку приспіву («душу, тіло») і прискореного фінального у його другій частині («гей гей, браття миле»). Таким чином тут, попри чітку двочастинність форми, простежується тенденція розгортання драматургії музичного тематизму,

---

⁷ *Мета* (1863/4), с. 271.

яку в різній мірі можна було зауважувати в інших творах композитора. Динаміка сюжету пісні розвивається за висхідною – від узагальнено-філософського «Ще не вмерла Україна» через урочисту присягу покласти душу, тіло за свободу до оптимістичного заклику не відстати від інших слов'ян, що вже розпочали боротьбу за волю.

Але, незалежно від того, наскільки однопланово виконувався твір, можна припустити, що згідно задуму М. Вербицького він звучав як спокійна, врівноважена, але насичена драматизмом, музична оповідь. В такому загальному музичному виразі наважимося поставити цей твір поруч народної козацької пісні «Гей літа орел» на слова т. Шевченка та їй подібними. Але в пісні Вербицького є щось таке, чого не було ні у шойно названій народній пісні, ні у творах названих вище композиторів. Маємо на увазі специфічне розспівування окремих складів у середині побудов і в мелодичних каденціях, джерелом яких, безумовно, є церковні співи. Все це, разом з елегійним початком, надає пісні дещо таємничого, а швидше за все сакрального характеру.⁸

Від початку свого існування пісня мала величезний успіх. Це можна спостерегти на підставі хронології її перших публічних виконань та рецензій на них, що відбувалися і, відповідно, з'являлися після деякого часу, що пішов на апробацію пісні в домашніх музикуваннях. Перші зафіксовані документально концертні виконання: 8 листопада 1864 р. у виставі «Запорожці» театру «Руська Бесіда», 10 березня 1865 на першому світському Шевченківському вечорі в Перемишлі, 1966 – на аналогічному вечорі у Відні, 13 січня 1867 – на прийомі з нагоди Різдва у митрополита Литвиновича. З того часу твір Михайла Вербицького виконувався регулярно на Шевченківських вечорах, а згодом, в міру активізації громадського життя, на всіх публічних акціях національного спрямування в Західній Україні, витіснивши побутуючий до того часу в аналогічних випадках пісню-гимн «Мир вам, браття».

Будинок готелю
«Під Провидінням»
в Перемишлі при вул.
Францішканській, 20;
тут відбулося перше публічне
виконання гімну
Ще не вмерла Україна;
реконструкція архітектора
Юрія Левосюка

⁸ Різний емоційно-виразовий характер пісні на її початковому етапі побутування та в наш час утруднив дослідникам знаходження місця її використання у виставі «Запорожці».

Сприймалася пісня з екстатичним захопленням і розповсюджувалася з неймовірною швидкістю. Вже через два десятиріччя після створення пісня стає загально-визнаним українським національним гимном в Галичні (на сході України пісня тоді побутувала з іншою мелодією).

Та з самого початку публічного життя пісні було зауважено відмінність між героїчним змістом її словесного тексту, що по-суті був маніфестом боротьби за волю України, та уповільнено-розповідним, а то й елегійним, характером його музичної інтерпретації. Саме це стало причиною появи цілої низки редакцій, що остаточно привели твір до теперішнього його звучання вже як урочистого Славня сучасної України.

Таких основних редакцій, не рахуючи двох авторських, є три: редакція *Andantino grazioso* невідомого автора в збірці Менцінського 1863 р. (усічено четверту строфу куплету, а отже, відповідно, другу частину приспіву – твір став компактнішим і одноцільнішим, разом з тим твір запропоновано співати у пришвидшеному темпі)⁹; редакція Анатолія Вахнянина – видання 1884 р. (позначка характеру виконання *Cantabile* замінена на *Maestoso*, у підтекстовці першого рядка, згідно автографу П. Чубинського, слово «Україна» вжито в родовому відмінку – «України», вперше видрукуване прізвище автора тексту – Павла Чубинського)¹⁰; редакція Остапа Нижанківського 1891 р. (виведення з тактів 7 і 23 низхідних мелодичних каденційних фраз та введення в них таких, які фігурують у тактах 3 та 15)¹¹.

Крім цих основних, були й інші редакції, що не змінюючи істотно мелодики і форми гимну, розкривали по іншому його виразові можливості – Філарета Колесси, Василя Барвінського, Олександра Кошиця – засобами мішаного хору (попередньо всі названі редакції призначалися для чоловічого складу), Дениса Січинського, Ярослава Ярославенка, Рейнгольда Глієра – засобами оркестрових інструментів. Унікальна трансформація гимну в народну пісню на основі українсько-козацького кубанського фольклору виникла і досі побутує на Кубані.

Словесний текст також піддавався редагуванням. Деякі з них були згадані вище і вони торкалися якогось одного слова. Наймасштабніше ж словесне редагування – майже повне оновлення тексту – було виконане у 1903 соціалістом Северином Даниловичем («Станем, браття, в бій кривавий» і т.д.).

Протягом десятиліть Австро-Угорщина, в склад якої входила Західна Україна, була єдиною державою, в якій український національний гимн побутував практично безперешкодно. На всіх інших українських землях, на яких діяла чужа адміністрація, гимн або зазнавав істотних утисків, або зовсім заборонявся. Відродження Славня розпочалося з початком визвольних змагань на початку ХХ ст.

У 1914 року твір М. Вербицького разом з Січовими стрільцями перейшов Збруч і, витіснивши побутуючу там мелодію до слів Чубинського, став загально-українським здобутком. Під час визвольних змагань пісня виконувала роль гимну без офіційного затвердження. Дати і місце офіційного визнання гимну: Карпатська Україна 15 березня 1939 р., незалежна Україна – 15 січня 1992 р. (музика без тексту),

⁹ ЛНБ, відділ рукописів, Менц. 24/п. 3.

¹⁰ *Кобзар*. Збірник українсько-руських квартетів. Львів 1885.

¹¹ ЦДІАЛ, арх. Театр. тов. «Руська Бесіда» (ф. 514), оп. 1, од. зб. 175.

6 березня 2006 р. (музика з текстом). Для функціонування Гімну в незалежній Україні було створено нову редакцію. Її виконали Мирослав Скорик і Євген Станкович, що орієнтувалися в своїй праці на редакцію Кирила Стеценка, яка в свою чергу увібрала в себе риси кращих досягнень попередніх редакцій, у тому й тих, що їх заклав у твір О. Нижанківський. Затверджений текст гімну – перші три строфи авторського варіанту П. Чубинського.

В незалежній Україні гімн набрав нового дихання. Він залунав у виконанні першокласних колективів. Зокрема, еталонним є аудіозапис твору у виконанні Українського Народного Хору імені Верьовки у супроводі Державного симфонічного оркестру України. Цим виконанням освячуються найвагоміші події у державі, зокрема, відкриття сесій Верховної Ради. Та найбільшим здобутком періоду державного побутування гімну є поступове входження його ідеї, змісту і музики у свідомість всіх прошарків населення. Адже не секрет, що після проголошення країни незалежною не всі люди сприйняли гімн однозначно, особливо ті, що не знали його давніше. Маючи лише одну практику спілкування з гімном – бундючним, прямолінійним і штучним утворенням тоталітарної доби, вони не могли усвідомити для чого треба віддавати за Україну душу і тіло, якщо вона вже повстала і то без боротьби і жертв. Чому мелодія повинна бути плинною, а не маршево-чеканною, важкою, мов хода страшної сили, що може розчавити будь-яку живу істоту. Політичні опоненти державницького напрямку один перед одним навипередки старалися віднайти в тексті гімну якісь «несуразиці» і висміяти їх. Внаслідок цього час від часу піднімалися питання про потребу зміни тексту гімну, а його музику виконувати «веселенько». Що найдивніше – подібні закиди часом лунали і від людей державницького спрямування.

Всю безсилість подібних закидів спростувала стовідсотково практика побутування гімну під час Майданів, а особливо під час другого Майдану-Революції Гідності. Тоді спів гімну великими групами людей (аж до кількох сот тисяч!) виконував не тільки свою протестну роль, але й став могутнім інструментом творення української політичної нації. Люди тут при великій емоційній напрузі мали можливість відчутти на собі магічний вплив сюжету пісні, що творить зміст цих слів – передбачення кращої долі батьківщини, віра в загибель її ворогів і готовність віддати душу і тіло за її свободу. Дуже важливо також, що Майдан став своєрідним майстеркласом вивчення мелодії гімну України, написаної Вербицьким, яка для масового аматорського спонтанного співу не є дуже легкою. Цей майстер клас народ склав на відмінно.

І, безумовно спів гімну на Майдані сотнями тисяч людей став також доброю школою виховання патріотизму та громадянської свідомості для мільйонів людей, що слухали майданівські співи по телебаченню. А для тих, хто аналітично вслуховувався в цей спів: аналізував, порівнював, визначав, ще й нагода пересвідчитися у художній досконалості твору, у його величезній мобілізуючій силі. Був приголомшений цим дійством і всесвітньовідомий український композитор Валентин Сильвестров, що відвідував Майдан і завжди уважно вслуховувався у звучання гімну. Пізніше в телевізійному інтерв'ю він виклав свої думки щодо музичного символу України, назвавши його «дивовижним», « одним з кращих в історії». В цьому інтерв'ю Сильвестров також зазначив: «Навіть у порівнянні з дуже добрим

німецьким, де використовується музика... Гайдна, український – дуже серйозний та оригінальний»¹². Професіоналізм Михайла Вербицького В. Сильвестров побачив у його мелодичному обдаруванні, у злагодженому єднанні з досягненнями європейської музики, зокрема, з творчістю Шуберта, а найбільшу оригінальність – у поєднанні з ознаками церковної музики: Вербицький «був церковним композитором... В гимнах такого ніде немає!.. В цьому гимні потонула якась пам'ять про Літургію, про всенощну». На думку В. Сильвестрова в творі використано навіть типові літургійні розспіви. В той же час авторитетний критик-композитор підкреслює наявність великих виражальних можливостей твору: «В цьому простому наспіві наче вітер дує, наче гілки дерев співають».

Очевидно саме такий характер гимну надихав і надихає українських бійців в боях проти чужоземних загарбників, найманців і місцевих терористів в післямайданний період, коли гасло «Душу, тіло ми положим за нашу свободу» стало не тільки виявом романтичного пориву, як то було колись, а реальним виявом реальних обставин в умовах війни. Адже за час війни на Сході країни накопичені численні факти, в яких гимн фігурує активним учасником бойових дій: хода беззбройних воїнів зі співом гимну на озброєного ворога, увімкнення аудіо запису гимну під час бою, спів гимну в найтрагічніший момент життя і т.д. Безумовно, все це попаде під пильне око дослідників історії українського суспільного життя і впливу на нього державних символів, зокрема музичного. При цьому буде відзначено і велику роль творчості і самої особи М. Вербицького в справі підйому патріотизму в сьогоденні і формування української соборницької української нації.

Згадуючи значення гимну «Ще не вмерла України» для України і його місце в творчості Михайла Вербицького, варто згадати, що крім цього твору, рівно як і двох інших згаданих вище («Мир Русинам» і «Хто за нами, Бог за ним»), композитор в останні роки свого життя написав ще три твори, які можна трактувати як патріотичні.

Перший з них – пісня для чоловічого хору «Згадка» (інша назва «Думка») з першими словами «Де наш Дніпер полискує» (в пізнішій редакції Володимира Масляка – «Де Дніпро наш котить хвилі»). Дата створення цього твору невідома. Але можна припустити, що пісня з'явилася вже після написання гимну – наприкінці 60-х років. Як і гимн – це яскраво соборницька пісня, але автором її первісного тексту, як, зрештою і другого, судячи з особливостей мови, є не наддніпрянець, а галичанин. У пісні оспівується Наддніпрянина – «славний край козачий», що уславився козацькими битвами; згадується гетьман Богдан Хмельницький і висловлюється надія, що з'явиться колись його послідовник (очевидно в Галичині). За виразовими музичними засобами – це та ж «Ще не вмерла», тільки скромнішого масштабу. Тут той же сплав паралельних мажору і мінору, подібні мелодичні каданси і специфічні їхні розспівки. Форма куплету – проста двочастинна з репризою, а тематизм наближений до народної танцювальної музики. Існують рукописи цієї пісні від 1872 р. (текст від 1871) та пізніші видання.

На відміну від «Згадки», що має виразні ритмо-інтонаційні основи українського фольклору, «На погибель!» («Гост до Русі») написано в традиціях попу-

¹² <http://miweks.com.ua>

лярних у часи Вербицького пісень лідертафель. Патріотичні почуття тут поєднуються з атмосферою безтурботною товариського бенкету. Слова цього твору написані Володимиром Стебельським – поетом, що своє невелике життя тричі змінював політичну орієнтацію. Але його текст «На погибель!» сприймався патріотами оптимістично і був дуже поширений з музикою Вербицького, а особливо в молодіжному середовищі.

Свою любов до Батьківщини та до рідного народу автор вірша висловлює у численних тостах: «Гей за нарід чаша тая!», «П'ю за Русі міліонів», «На... погибель тим кайданам, що скували нарід мій!». Обрамлюється вірш тостами за дівчину, що подає шампанське. Окремими репліками стверджується єдність народу, що проживає по різні боки кордону: «Що так серцю до кордонів, серце видить тільки люд». Текст вірша доволі великий – охоплює вісім строф, написаних чотиристоронним хоресом.

М. Вербицький, вокалізуючи вірш, вклав у нього дві тенденції формотворення – наскрізності і куплетності. Куплетність виявляється у поділі твору на дві частини з однаковим тематичним структурно оформленим матеріалом. Наскрізність – в тематичному виособленні кожної поетичної строфи. Таким чином загальномузична формула твору – А А, текстова – А В. Формула кожної з двох частин – музична і текстова – однакові: a+b+c+d. Тематичний контраст наскрізного куплету підтримується тональними контрастами за планом Es–B–c–Es.

Наступний твір М. Вербицького, що вписується в групу його композицій соборницького патріотичного спрямування – це кантата «Заповіт» на слова Шевченка. Кантату написано для Шевченківського вечора у Львові 1868 року. Це було одне з перших композиторських прочитань віщого вірша Шевченка і Вербицький не мав перед собою жодного прикладу такої праці.

Про велике значення, яке надавав композитор тексту Кобзаря, свідчить як обраний жанр, так і склад виконавців композиції – соліст (бас), два хори (мішаний і чоловічий) та симфонічний оркестр. Твір звучить велично, масштабно і переконливо. В кантаті, згідно змісту вірша, простежуються три розділи, але при тому переважає все ж таки наскрізність. Композитор тут навіть не завжди дотримується свого улюбленого методу – відповідності частин поетичним строфам. Твір поліфонізовано, місцями теми вводяться поступово в різних голосах. Авторську мову персоніфіковано. Репліки від першої особи доручено солісту. Але найзначнішим нововведенням у прочитанні вірша є те, що після його повного озвучення, що закінчується в до-мінорі скорботною строфою «І мене в сім'ї великій» (позначка – «basso solo. Голосом умираючого») повторюється з накладанням в одноіменному мажорі попередній маршовий розділ «Поховайте та вставайте» (f, tutti). Ним і закінчується твір. Це надзвичайно важливо для ідейної ідентифікації твору. Вона скерована не на смерть і навіть не на згадку у великій новій сім'ї, а на перемогу і звільнення з кайдан неволі у жорстокій кривавій боротьбі.

Щось подібне присутнє і у гимні «Ще не вмерла України», де кульмінаційним вибухом твору є приспів – колективна присяга народу покласти душу й тіло за свою свободу.

Цією статтею ми хотіли звернути увагу на те, що твір М. Вербицького «Ще не вмерла» на слова П. Чубинського не є випадковим явищем в творчому доробку

композитора, а що він є лише однією з ланок низки його творів патріотичного змісту. Так склалося, що більшість з цих творів вийшли з активного суспільного і сценічного життя. На це вплинули різні причини: втрата актуальності літературної основи, загальне віддалення епохи «Галицької Русі», вихід українського музичного мистецтва на професійні рейки, а головне, поява і утвердження в суспільному житті нового володаря національних символів – громадянина незалежної України, відповідального за долю Батьківщини, готового боронити її волю, а в разі потреби віддати за неї життя. Саме такі цінності пропагує і допомагає відстояти український Славень, який Іван Франко ще у позаминулому столітті назвав найпопулярнішим твором М. Вербицького.¹³ Ця популярність, що була і є виявом загальнонародної шани і любові, дала можливість зберегтися гимну в пам'яті народу, вписатися в українське суспільне життя останнього понад півтора сторіччя. Увесь цей час гимн відкривав все нові грані своїх виразових можливостей, розширював коло своїх носіїв. Ці тенденції особливо активізувалися в останній час, зокрема у подіях 2014–2015 років. Ці події засвідчили, що художній і суспільний потенціал нашого Державного гимну ще далеко не вичерпано. Він і надалі нестиме свою високу місію об'єднувача українців в культурному і державному поступі.

Olexander Zelinsky. Hymn of Ukraine "Ukraine is still alive" – Myhailo Verbytskyi's top patriotic work. This article analyzes the Ukrainian National Anthem entitled "Is Not Dead", with music composed by Myhailo Verbytskyi. It is compared with other of his works of patriotic character including: "Peas for Rusyns", "Our Song", "Who Is With Us", "Reminiscence", "We Do Not Want Foreign", "Testament". Research was performed in a chronological manner correlating socio-political changes in the country with conditions affecting the mood and outlook of M. Verbytskyi. This perspective gives rise to the view that with the addition of the "Is not dead" lyrics authored by Chubynskyi, the result can be considered a manifesto of the Ukrainian people in their struggle for freedom and independence. It is not coincidental that Chubynskyi words became lyrics in Verbitsky's work. It was just one link in a great chain that connected all the creations of the composer. Yet this link represented the peak of M. Verbitskyi creations.

Key words: National Anthem, Myhailo Verbytskyi.

Література

- Загайкевич Марія. *Державний гімн України*. Популярний історичний нарис. – Київ: Музична Україна 2006.
- Загайкевич Марія. *Михайло Вербицький: Сторінки життя і творчості*. – Львів: Місіонер 1998.
- Зелінський Олександр. Виникнення та перші кроки життя національного гимну "Ще не вмерла Україна" // *Актуальні проблеми внутрішньої політики* (2004/4), с 11–27.
- Зелінський Олександр. До історії Державного Гімну України. – Львів: Сполом 2008.
- Зелінський Олександр. Редакції гимну "Ще не вмерла Україна" в старих рукописах та першодруках // *Musica Galiciana*, т. 6. – Львів, 2001, с. 257–307.
- Кобзар*: Збірник українсько-руських квартетів. Львів 1885.
- Трембіцький Володимир. *Національний гимн "Ще не вмерла Україна та інші українські гимнові пісні"*, 2-ге перероблене і доповнене видання. – Львів: НТШ 2003.
- Franko Iwan. *Музыка polska a ruska // Kurjer Lwowski* (1892/IX), с. 3.

¹³ Iwan Franko. *Музыка polska a ruska // Kurjer Lwowski* (1892/IX), с. 3.